

Om å utfordre vedtatte sannheter

Anja Bakken Riise – Skjervheimseminaret 2025

I verden i dag kan det virke fullstendig urealistisk at vi skal klare å samarbeide om å nå klimamålene. At vi skal klare å ta vare på og å snu ødeleggelsen av natur. At vi skal utjevne global ulikhet, at verdens kvinner skal ha like rettigheter som menn – for å nevne noe. Men hva er *realistisk*?

Hadde du spurt tenåringsversjonen av meg selv om den sinte mannen med oransje hår som skrek «you're fired» på TV skulle bli president ikke bare en, men to ganger, ville jeg nok ledd. Om du attpåtil sa at han skulle bli en slags frontfigur for fascistiske strømninger i USA og Europa, og drive frem en antidemokratisk bølge i ledtog med noen av verdens største techselskaper, vel, trolig ville jeg avfeid deg som konspiratorisk.

I boka «Den kapitalistiske realisme: Finnes det ingen alternativer?» skriver Mark Fisher at det som kalles realisme er ofte ikke annet enn fordekt ideologi. De mest effektive ideologiene er de som fremstår som en naturlig orden, de vi ikke tenker videre over. De legger seg som et tynt slør over livene våre, og bak oppfatter vi andre gjøremåter som *urealistiske*, at noen systemer er *naturgitte*, at *sånn er det bare*.

De som tjener penger på å ødelegge jorda knapt kunne drømt om bedre allierte.

Jeg har nylig gått av etter nesten åtte år som leder i Framtiden i våre hender, en av Norges største miljø- og solidaritetsorganisasjoner. Når jeg ser tilbake på flere av kampene bevegelsen vår har stått i, er det to ting som er påfallende.

På den ene siden, hvor ofte vi har blitt avfeid for idealisme, latterliggjort, og fått påpekt at det vi jobber for er umulig eller urealistisk. På den andre siden, hvordan tema, saker eller mål vi har jobbet for, før eller siden har blitt realisert.

I sin tid, ville verken Høyre eller Arbeiderpartiet ha etiske retningslinjer for Oljefondet. «Jeg er mot etiske retningslinjer fordi Oljefondet kun skal ha små eierandeler i de enkelte selskapene, og dermed ikke vil kunne påvirke driften» sa daværende finansminister Jens Stoltenberg i 1997. Så sent som i 2002 sa Høyres Finansminister Per Kristian Foss «Det er nærmest umulig for et så stort fond som Oljefondet å ta etiske hensyn.» To år senere ble likevel etiske retningslinjer innført - av nettopp Per Kristian Foss.

Hva hadde skjedd? Tiden etter opprettelsen av Oljefondet var preget av avsløringer om hva nordmenns sparepenger ble investert i. Spikeren i kista kom i 2002, da Framtiden i våre hender avdekket at oljefondet hadde millionbeløp investert i atomvåpen. I tiden som fulgte ble det runder med debatt i mediene og på stortinget, og etter få år endret politikerne både oppfatning og politikk.

Ti år senere opplevde vi et lignende forløp, da vi jobbet for å få oljefondet ut av kullselskap. «Tull om kull» skrev VG på lederplass høsten 2014. De mente at det verken var klimamessige eller finansielle grunner for at oljefondet skulle ut av kullselskaper. Vi fulgte opp med finansielle analyser, hentet vitnesbyrd fra mennesker i lokalsamfunn som var påvirket av kullselskapenes drift, og viste politikerne hvordan effekten for klima var større enn antatt. Et halvt år senere skulle stortingets folkevalgte følge våre krav.

I årene som fulgte kom finansinstitusjoner over hele verden til samme konklusjon. Oljefondet var blant de første investorene som flyttet på seg, men veldig mange andre har fulgt etter.

Standarden for hva som var rett og galt, hadde flyttet på seg. En ny etisk standard var opprettet.

På område etter område har dette vært miljø- og solidaritetsbevegelsens rolle.

Vi har aktivt brukt avsløringer for å avdekke overtramp. Vi henter frem fakta og ny kunnskap for å belyse det når grunnleggende verdier og menneskerettigheter brytes i vårt navn, eller når nasjonens handlinger oser av dobbeltmoral, som når Norge blir rikere på bakgrunn av krig i Ukraina eller folkemord på Gaza.

Ofte tar det tid, og *for ofte* er de menneskelige og miljømessige konsekvensene store, før endringene skjer.

Når klesindustrien i en årrekke nektet å oppgi hvilke fabrikker de sydde klærne sine på, unnskyldte de seg med at åpenhet ville ødelegge for konkurransen. Når vi ønsket kjedene med på forpliktende avtaler for å bedre tekstilarbeidernes forhold, var svaret at frivillige retningslinjer var mer enn godt nok.

Så kom tragedien. I 2013 kollapset fabrikken Rana Plaza i Dhaka, Bangladesh. En tekstilfabrikk bygget for fem etasjer, tålte ikke vekten av de tre etasjene som var blitt bygget på toppen, og raste sammen.

1139 mennesker døde, 2000 ble skadet. Etter kollapsen ville ikke merkene innrømme om de produserte klær ved fabrikken, eller ta ansvar for ofrene og de etterlatte. Istedenfor måtte lokale fagforeninger grave i ruinene etter merkelapper. Slik fant vi ut at Benetton, Zara, Mango og en rekke kjente merker kunne kobles til fabrikken.

Folk flest vil ikke ha klær produsert under utrygge eller uverdige forhold. Kollapsen av Rana Plaza ble starten på en global solidaritetsbevegelse for tekstilarbeideres rettigheter. I månedene som fulgte koordinerte NGO'er og fagbevegelse engasjementet fra mennesker verden over for å få erstatning til ofrene på kort sikt, og på lengre sikt en sikkerhetsavtale som skulle sikre grunnleggende beskyttelse av tekstilarbeidere.

Presset nyttet. En juridisk bindende avtale kom på plass, og gjør i dag at mer enn to millioner tekstilarbeidere går en tryggere arbeidshverdag i møte i Bangladesh. I 2023 ble avtalen utvidet til Pakistan.

Her i Norge ble Rana Plaza startskuddet for arbeidet med den norske Åpenhetsloven. Den gjør at 9000 norske selskaper i dag forpliktes å kartlegge, forebygge, og sørge for oppreising om eventuelle menneskerettighetsbrudd oppstår i egen leverandørkjede.

Etter flere tiår hvor kjedene sa at deres frivillige initiativer var tilstrekkelig, men hvor vi gang på gang avdekket at det ikke var tilfellet, klarte vi å presse frem reguleringer som *lovfester* deres ansvar.

Jeg er likevel ikke sikker på om Fisher ville sagt seg fornøyd i vår evne til å utfordre forbi den kapitalistiske realismens slør.

Ville han kritisert oss for en revisjonistisk tilnærming? Å fremtvinge forbedringer fremfor å revolusjonere det gjeldende økonomiske systemet, bare forlenger og pynter vi på kapitalens rovdrift? Jeg veksler på ulike posisjoner, fra å tenke at det vi gjør nettopp er revolusjon, ved å ramme inn og sette klare grenser for kapitalen, til å tenke at vel, forbedringer er bedre enn ingen.

Siden sikkerhetsavtalen for Bangladesh kom på plass, har landet gått fra opptil flere hundre dødsfall i tekstilindustrien i året, til null. For meg betyr det noe. Tilstrekkelig, nei. Substansielt, ja.

En åpenbar utfordring for dette endringsarbeidet er tid og omkamper.

Etter noen år der miljølovgivning har hatt vind i seilene, har dette nå langt på vei snudd. I løpet av Trumps første hundre dager i presidentstolen mener forskere han har gjort mer skade på miljøet enn gjennom hele første periode. Administrasjonen har gått systematisk til verks for å rive ned et bindingsverk det har tatt tiår å bygge opp.

Internasjonalt klimasamarbeid, reguleringer, forskning, værovervåkning, og til og med nasjonalparkansatte skal bort. Og der den norske Åpenhetsloven så ut til å bli en modell for en mer progressiv menneskerettighetslovgivning i EU, har forslaget på kontinentet blitt sterk vannet ut.

Fremover kommer NGO'er til å måtte bruke mye tid på å «hente tilbake» det vi trodde var opparbeidede seire.

En annen utfordring for endringsarbeidet er kapitalismens elastisitet. Når ett land forbedrer rettighetene til miljø og mennesker, flyttes produksjonen andre steder der reguleringene uteblir og kostnadene er enda lavere. Dette viser hvordan reguleringer og løsninger ikke utelukkende kan skje nasjonalt eller lokalt.

Men alt starter et sted. Geografisk avgrensede seire kan brukes som en kile for større endringer. Sikkerhetsavtalen i tekstilindustrien kan brukes som utgangspunkt for avtaler i andre land og industrier.

Fisher minner om at «kapitalismen *både* er en hyper-abstrakt konstruksjon og at den ikke ville vært noe som helst uten vår medvirkning.»

Jeg har ofte vegret meg for å bruke K-ordet nettopp fordi det er så uhåndgripelig. Men når det kommer til klesindustrien blir både opphopningen av overskudd, utnyttingen, og vår egen medskyldighet tydelig. Vi er alle ansvarlige, når vi kjøper alt for mange av disse billige klærne som dukker opp i feeden, uavhengig om de kommer fra Temu eller H&M. I butikken er det umulig (ja, jeg velger å bruke det ordet) å velge godt.

Så hva er alternativene våre? Jeg tror i alle fall ikke at alternativet er en clean hands-strategi. At jeg, du, eller vi - hver for oss, skal forsøke å frikoble oss fra medansvar ved ta avstand fra alt som er elendig i samfunnet. Det er mulig for de fleste å velge seg ut *noen* områder for å ta bedre valg, enten det gjelder å unngå å kjøpe produkter som bidrar til Israels ulovlige okkupasjon, å fly mindre, å kjøpe færre klær eller mer økologisk. Men vel så viktig er det å ikke stilltiende akseptere *at alt er som det er*.

Tvert imot trenger vi flere aktive borgere og deltagere i å forme samfunnet. Der tror jeg det er en større risiko med apati, enn at vi til enhver tid velger de mest effektive strategiene (ref diskusjonen om revisjon eller revolusjon?!).

Hvis «alle» vet at ting er ille, men alle også «vet» at vi ikke kan gjøre noe med det, så er ikke det en passiv observasjon, men en selvoppfyllende profeti. Beseirer vi denne tenkemåten er mye gjort.

Riktig spørsmål her er likevel ikke "hva kan jeg gjøre?" Det vesentlige spørsmålet er: "Hva kan vi gjøre?". Når fokuset er på «æ/jeg/eg», stanger du fort hodet mot veggen. (Er det rart at ungdom blir demotivert!) Ja, jeg kan gjøre veldig lite. Men tenk så mye vi kan gjøre.

Min erfaring er at endring er mulig, og at det ligger i det organiserte fellesskapet.

Når det gjelder klær og forbruk, så er dette nettopp tema der befolkningen har modnet. Hele 9 av 10 sier de kan redusere forbruket sitt uten at det går ut over livskvaliteten. Anerkjennelsen om at vi har et overforbruk av klær og at det kommer med store menneskelige og miljømessige konsekvenser synker inn. Vanlige folks engasjement i tematikken har vist seg å bli avgjørende for at vi i sivilsamfunnet kunne skape det nødvendig presset både for å få på plass sikkerhetsavtalen i Bangladesh og Pakistan, og den norske Åpenhetsloven, og de forbedringene i lovverk som nå er i prosess i både Norge og EU.

Her til lands finnes det mange udiskutable sannheter som ligger som en hengemyr over prioriteringene for samfunnsutviklingen. «Sannheter» som at *Norsk olje og gass er verdens*

reneste, for ikke å snakke om den mest demokratiske, eller om vi mister inntektene fra Equinor kan vi ikke opprettholde velferdsstaten. Eller, en gammel variant i ny drakt: vi trenger gruvedrift på havbunnen for å få mineraler til det grønne skiftet. Hvor lenge vil disse bli såkalte sannhetene bli stående?

Jeg tror ikke de vil tåle tidens tann, men de endres bare hvis vi er mange nok som er med og utfordrer.

«Den ultimate, skjulte sannheten om verden, er at den er noe vi skaper, og at verden like gjerne kan skapes annerledes enn i dag.» Oversettelsen er min, men ordene kommer fra David Graeber.

For meg oppsummerer de min realisme, min sannhet. Verden er noe vi skaper, sammen.

Ofte handler det bare om å prøve. For ingen ting skjer om vi ikke prøver.